

KIELI — SELVIYTYMISSTRATEGIA

ANNELI KAUPPINEN

VIRKAANASTUJAISESITELMÄ
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTOSSA
24. MARRASKUUTA 2004

Vajaa kuukausi sitten ilmestyi suomen kielen tutkimuksen suurteos *Iso suomen kielioppi*, kaikkien aikojen monipuolisin kuvaus suomen kielestä. *Iso* ei ole tarkoitettu koulu-
reputin täytteeksi. Siinä ei myöskään ole suoria ohjeita siitä, miten suomen kieltä tulee käyttää, niin kuin kirjan päätoimittaja professori Auli Hakulinen on julkisuudessaakin maininnut. Silti uusi kielioppi avaa mahdollisuuksia, ennen muuta kielen-
tutkimukselle, mutta myös opetuksen tarpeisiin.

Uutta ja ehkä hämmäntävääkin *Isossa suomen kieliopissa* on se, että kuvauksen kohteena on paitsi kirjoitettu yleiskieli myös puhuttu kieli, lähes kielen koko kirjo. »Ai, siis huonokin kieli?» voi moni kysyä. Teokseen perehtyneenä voin vakuuttaa,

että ei huono, vaan laajasti kielen erilaiset vakiintuneet, tarkoituksenmukaiset ja toimivat muodot.

Lähimmäksi elävän kielen käyttötilanteiden kieliopillista kuvausta on aiemmin päässyt Aarni Penttilä vuonna 1957 *Suomen kieliopissaan*, joka alkuperäisessä muodossaan on lähes samanmoinen järkäle kuin tämä *Iso suomen kielioppi*. Aarni Penttilähän oli Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun ensimmäinen suomen kielen professori. Penttilän kieliopissa on kielenkäytön ohjeita. Kieli ei siinä kuitenkaan ole pelkkiä rakenteita, sillä kirjassa on runsaasti esimerkkejä aidoista kielenkäyttötilanteista. Siinä tuodaan esiin myös rakenteiden merkityssävyjä, niin kuin nyt *Isossa suomen kieliopissa* tehdään vielä perusteellisemmin.

Penttilä pohti virkaanastujaispuheessaan Jyväskylän kasvatustieteellisessä korkeakoulussa vuonna 1936 puhutun kielen

▷

erityislaatua kirjoitettuun kieleen nähden. Hän luettelee monia puheen prosodisia piirteitä, kuten painon ja sävelkorkeuden, ja toteaa myös, että kirjoitetun kielen ulottumattomiin jäävät muun muassa »kaikenlaiset puheessa käytetyt hyvinkin ilmaisevat äännähdykset: murahdukset ja ynähdykset». Niistä ei ole pitkä matka partikkeleihin *niin, joo, ai, aha*, joiden käyttöä ja merkitystä *Isossa suomen kieliopissa* tarkastellaan perusteellisesti. Ilman niitä ei jokapäiväinen keskustelumme sujuisi.

Kielen käsite on Penttilän ajoista kuitenkin muuttunut. Se on laajentunut tarkoittamaan paitsi akustista ja kirjoitettua puhetta myös kasvokkaiseen kommunikaatioon kuuluvia eleitä, ilmeitä ja liikkeitä. Tähän tulkintaan on vaikuttanut muun muassa se, että viittomakieli on määritelty käyttäjänsä mahdolliseksi äidinkieleksi. Toinen asia, joka Penttilän ajoista on muuttunut, on kielen alkuperäisen vuorovaikutusluonteen korostaminen ja huomioon ottaminen myös kieliopin kuvauksessa. Kielen rakenteet, siis ne kieliopilliset, ovat kehittyneet vuorovaikutustilanteita palvelemaan. Tämä kielen ominaisuus näkyy myös kirjoitetuissa teksteissä.

Olen kielikasvatuksen professori. Miten kielioppi liittyy työnkuvaani? Ja onko se siinä edes tärkeä?

Kaikki modernin kielikoulutuksen saaneet ovat tutustuneet *kielioppi*-sanana monimerkityksisyyteen. Kielioppi on ihmisen päässä, ja se kasvaa sinne niin kuin ihmiselle kasvavat kädet eivätkä esimerkiksi siivet, sanoi Noam Chomsky. Toiseksi: kielioppi on systemaattinen, johdonmukainen kuvaus kielestä. Kolmanneksi: kielioppi voi olla ohjeisto niin kuin koulukieliopit ovat perinteisesti olleet. Neljänneksi: kielioppi on kuvaus siitä, millaisia rakenteita kielessä käytetään. Tätä viimeksi mainittua toteuttaa *Iso suomen kielioppi*, ja tällaisena kielioppi laajenee myös palvele-

maan erilaisten kielenkäyttötilanteiden tarkastelua.

Äidinkielenopetuksen tavoitteita ovat kielitaitojen opettaminen ja kielitietoisuuden lisääminen. Kielitaito on paljon muuta kuin virheiden välttämisen taitoa. Jos opettaja siis tuntee vain normikieliopin korjaus-ehdotuksineen ja sääntöineen, hänen huomionsa opetuksessakin kiinnittyy siihen, mitä oppilas ei osaa ja missä hän tekee yleensä väärin.

Kuvailevan, deskriptiivisen kieliopin tietojen avulla on sen sijaan mahdollista kiinnittää huomio rakenteisiin, joita oppilaat äidinkielenaitonsa perusteella jo ennen kouluuntuloa käyttävät.

Yksikin näkyville kirjoitettu lasten keskustelunkatkelma voi osoittaa kielenkäytön strategioiden monipuolisuuden: sanaston, sijamuotojen, aikamuotojen, modusten, kielen lauserakenteiden, toisen puheenvuoron kuuntelun ja vastaamisen taitavuuden.

(1) Eeva (5 v) ja Aino (2 v 6 kk)

Eeva: nää lähtis avaruuteen, avaruudessa on hirveän kylmä, hui

Aino: hui

Eeva: siel on niin kylmä

Aino: siel on niin kylmä, siel tulis liskoja

Eeva: joo

Aino: avaruudessa tulee LISKOJA

Oheisessa keskustelussa Eeva, joka on vanhempi, ehdottaa leikin aloittamista. Hän sanoo: *Nää lähtis avaruuteen*. Hän käyttää kieliopillista konstruktiota, jolla on aivan oma sävynsä: se on ehdotus siirtyä kuvitteelliseen maailmaan ja rakentaa sitä yhteistyössä. Hän tietää vaistomaisesti tämän rakenteen tehtävän ja merkityksen. Se on sävyllään erilainen kuin konstruktio *jos lähtis, jospa lähdettäisiin, lähdetäänpä, lähtekäämme, lähdetään, jos lähdettäisiin, niin siellä tulisi varmaan kylmä*, puhumattakaan uhkailusävystä: *jos et lähde, niin –*.

Pyrin tällä esimerkillä havainnollistamaan sitä, että ihminen ei omaksu äidinkielenensä pelkkiä rakenteita, vaan rakenteen, käyttötilanteen, funktion ja sävyn, kaikki yhdessä. Tämä kuuluu äidinkielen kieli-varantoon. Se on sellainen kielen resurssi, että täysin samanmoista tuskin voi myöhemmin saavuttaa vieraalla kielellä.

Jatketaan tyttöjen keskustelun tarkastelua. Kysymyksessä on leikinsuunnittelu, toimintatyyppi, jota voisi yleisemmin kutsua neuvotteluksi, sillä erolla että tässä suunnitelma toteutetaan heti. Mutta hyvän neuvottelun piirteitä siinä on: Eeva vanhempana tekee ehdotuksen (*nää lähtis avaruuteen*) ja siirtyy samalla kuvitteelliseen tilanteeseen (*avaruudessa on hirveän kylmä, hui*). Aino kuuntelee ja osallistuu toimintaan (*hui*). Eeva esittää tilanekartoituksen uudestaan (*siel on niin kylmä*). Aino toistaa sen, mutta hänen vuoronsa ei ole pelkkä toisto: hän tekee lisäksi aloitteen, siis lisää siihen oman ehdotuksensa (*siel tulis liskoja*). Eeva antaa hyväksyvän palautteen (*joo*), jolloin Aino rohkaistuu toistamaan ehdotuksensa täsmennytyssä muodossa: *avaruudessa tulis liskoja*.

Tästä näkee, että kielioppi on toimintastrategia: keskustelun jokainen sana ja muoto palvelevat tarkoituksenmukaisesti yhteistyön ja yhteisen tavoitteen saavuttamista. Huomaamme, että esiin nousee kielen ominaisuuksia, joista normikielioppi ei puhu mitään. Nykyajan työelämässä kysytyimpiä ominaisuuksia ovat tiimityö- ja neuvottelutaito. Tässä keskustelunkatkelmassa nämä perusteet ovat jo kohdallaan.

Näen tässä suoran yhteyden opetukseen: äidinkielen opetuksessa on arvostettava sitä, mitä oppilas jo osaa, ja ohjattava hänen kieltään siitä lähtien. Kielen laajalalaisen kuvauksen perusteella opettajalle voi ehkä parhaimmillaan aueta käsitys oppilaan olemassa olevista kielivaroista, joita koulussa tulisi arvostaa.

Mihin äidinkielen ja kirjallisuuden opetusta sitten tarvitaan, kun lapset ovat näin taitavia? Rehellisesti sanottuna kaikki eivät ehkä ole.

Koulun äidinkielen opetuksen tehtävänä on laajentaa ajattelun ja tunteen ilmaisemiseen ja toimintaan kytkeytyvää kieltä uusiin käyttötarkoituksiin ja syventää sen tuntemusta. Lähiympäristössä omaksuttu puhekieli on hyvä lähtökohta, mutta se ei tietenkään riitä.

Nykyaikaisessa kielenopetuksessa puhutaan paljon teksteistä. Puhutut ja kirjoitetut tekstit ovat toimintatyyppiä, aivan niin kuin neuvottelu. Kielen rakenteet voidaan nähdä strategioina, jotka koulussa laajenevat yhä uusien tekstien aineksiksi. On uutisia, artikkeleita, tv-keskusteluja, oppikirjatekstejä, oppituntikeskusteluja, haastatteluja, mainoksia, raportteja. Meitä ympäröivässä sosiaalisessa todellisuudessa teksteistä syntyy yhä uusia toisintoja, ja niissä toistuvat ja toimivat aina uudet kielio pillisen rakenteen muunnelmat. Kielenkäyttöön kuuluu rakennekokonaisuuksien hahmottaminen ja niiden varioiminen tilanteen mukaan.

Ihmisen on kyettävä selviytymään erilaisista kielenkäyttötilanteista ja tekstivii-dakoista niiden vaatimalla tavalla. Äidinkieli ei ole pelkkä väline. Jossakin mielessä sitä voi kuvata selviytymisstrategiaksi.

Äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen merkitystä arvioivassa keskustelussa jää usein huomiotta eräs tärkeä seikka: on kysymys käytännöllisen ajattelun tukemisesta. Jokapäiväisen elämän tilanteissa olennaista on samankaltaisuuksien näkeminen, kyky rinnastaa asioita, jotka ovat hahmoltaan ja olemukseltaan jotenkin samanlaisia. Analoginen päättely, usein tiedostamaton, on tärkeä innovatiivisuuden lähde.

Kirjallisuuden vastaanottoon kuuluu keksiminen, kielen sävyjen ja yhteensopi-vuuksien löytäminen sekä symboliikan oi-

valtaminen. Samanlaisuuksien näkeminen ja siitä syntyvä kielen metaforisuus jättävät tilaa avoimelle tulkinnalle, mikä tukee myös ihmisen tunnekokemuksia.

Analoginen ajattelu ei ole ollut tutkijoiden suosikki, sillä siihen on vaikea päästä käsiksi tarkoin tutkimusmenetelmin. Ludwig Wittgenstein sentään puhuu perheyhtäläisyydestä. Samalla tavalla kuin taajuamme isän ja pojan, äidin ja tyttären selettämättömän samankaltaisuuden, havaitsemme ilmiöiden, asioiden, tekstien ja tilanteiden välisiä samankaltaisuuksia. Ymmärrämme symboliikan. Osaamme yhdistää kirjallisuuden ilmiöt tietoisesti tai tiedostamatta elämänilmiöihin ja elämän yleispäteviin totuuksiin. Tällainen ajattelu-tapa tukee uuden keksimistä ja jokapäiväisessä elämässä selviytymistä, myös tunteiden tasolla.

Eikö oppilaille sitten tule opettaa hyvää kielenkäyttöä? Totta kai. Koulun tehtävänä on opettaa yleiskieltä, jotta oppilaat selviytyvät myös julkisista kielenkäyttötilanteista. Kieliopinakin opettaminen on tarpeen, mutta on mietittävä, millä tavalla ja mihin tarkoituksiin.

Meitä ympäröivät arkipäivän vaihtelevat tilanteet, median tuottamat tekstit, siis kirjoitettujen ja puhuttujen viestien sankka viidakko. Koulun tehtävänä on laajentaa oppilaan omaa äidinkielen taitoa uusiin ja erimuotoisiin kielenkäyttötilanteisiin. Tekstien kanssa on opittava tulemaan toimeen, niitä on osattava tarkastella kriittisestikin ja niiden kanssa on opittava keskustelemaan, sillä niistä rakentuu ihmistä ympäröivä sosiaalinen todellisuus. Joitakin niistä on myös opittava itse tuottamaan. Tavoitteena on elämästä selviytyminen. ■

Opettajankoulutuslaitos, PL 35, 40014 Jyväskylän yliopisto
Sähköposti: *anneli.kauppinen@edu.jyu.fi*